16-74633527

Mladiću pod krošnjom, nikad nećeš moći
Bit bez pjesme, ko ni ovakrošnja prazna;
Drski Ljubavniče, nikad, nikad nećeš
Cjelov dat, mada si blizu. Al ne tuži;
Nestat ona neće, koju nećeš stići,
Uvijek ćeš je ljubit, uvijek bit će lijepa.

(Keats: Oda [illegible] grčkoj urni, preveo I. G. Kovačić)

lukács györgy

SÖREN KIERKEGAARD i REGINA OLSEN

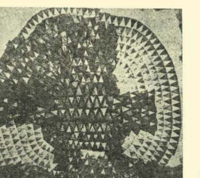
ANTE KUDUZ
otok
akvatinta — bakropis

1.

Životna vrednost gesta! Drugim rečima: vrednost formi u životu, vrednost formi koje daju život. Gest je možda samo pokret koji nešto nedvosmisleno izražava, a forma je možda jedini put apsolutnoga u životu; jedino što opstaje samo za sebe, što je stvarnost i više od pustih mogućnosti.

Gest je ono jedino što izražava život — ali može li se izraziti jedan život? Nije li to tragedija svake umetnosti življenja što nastoji da od vazduha izgradi kristalnu palatu, što želi da iskuje stvarnosti od vazdušastih mogućnosti duha? Što među ljudima, od duša, njihovih susreta i rastanaka hoće da sagradi mostove formi? Ima li uopšte gestova. ima li smisla pojam forme primenjen na život, posmatran iz perspektive života?

Kierkegaard je jednom rekao da stvarnost nije ni u kakvoj vezi sa mogućnostima, a ipak je ceo svoj život stavio na jedan gest. Sve što je napisao, svaka njegova borba i avantura je nekako samo pozadina ovoga gesta i služilo je možda samo zato da se taj gest što britkijom jasnoćom izdvoji iz neuredne raznolikosti života. Zašto je učinio? Kako je mogao učiniti? Upravo on, od koga je malo ko oštrije video mnogostranost svakog motiva i mogućnost da se svaki motiv na hiljadu načina izokrene; on, koji je tako jasno video kako prelazi svaka stvar u drugu, u suprotnu i kakve se nepremostive provalije otvaraju — ako bolje pogledamo — među prelazima koji se jedva daju razlikovati. Zašto je učinio? Možda: jer je gest ipak životna potreba koja se nameće primitivnom snagom. Možda: jer ako neko hoće da bude pošten (to je jedna od najčešće upotrebljavanih njegovih reči) taj mora da iznudi od života jednosmislenost; taj mora tako da zgrabi ovoga Proteja večito promenljivih obličja da više ne može da se makne, da prozbori istinite reči o sebi. Gest je možda — da se izrazim Kierkegaardovom dijalektikom — paradoks; tačka gde se dotiču stvarnost i mogućnost, materija i vazduh, konačno i beskrajno, forma i život. Ili još tačnije i još bliže Kierkegaardovoj tehnici izražavanja: gest je skok kojim duh dospeva iz jednoga oblika u drugi, koji — napuštajući uvek relativna fakta realnosti — dostiže večite izvesnosti formi. Gest je, jednom rečju, jedini skok kojim apsolutnosti postaju moguće u životu; gest je veliki paradoks života jer samo u njegovu ukrućenu večnost može da se smesti i može da se zaista pretvori u stvarnost svaki njegov prolazni trenutak.

I onome koji se životom ne poigrava samo, njemu je potreban gest da mu život bude istinitiji od mnogostruke prevrtljivosti igre.

Ali ima li, da li je stvarno moguć gest prema životu? Nije li kod svakoga samoobmana — ako i herojski lepa samoobmana — verovanje da je u jednom postupku, jednom priklanjanju ili odbijanju sadržana bit gesta koja, stvrdnuta u skulpturu, nesumnjivom snagom sve sažima u sebe?

2.

Dogodilo se u septembru 1840. da je Sören Aaby Kierkegaard, magister artium zaručio Reginu Olsen, osamnaestogodišnju kćerku Etatsratha Olsena. Nakon jedva godinu dana raskinuo je veridbu. Otputovao je u Berlin, a kada se vratio u Kopenhagen živeo je na način bizarnog osobenjaka, postao stalna figura humorističkih listova zbog svog nastranog ponašanja, a njegovi — pod pseudonimima objavljeni — napisi izazivali su svojom duhovitošću divljenje nekolicine, ali ih je većina mrzela zbog njihove „nemoralne" i „frivolne" sadržine. Docniji napisi stvorili su mu već otvorenije neprijatelje, čitavu vladajuću protestantsku crkvu. Vodeći ljuti boj s njom — dokazivao je da čitava današnja crkva nije hrišćanska, štaviše upropašćuje mogućnost da neko bude hrišćanin — Kierkegaard je i umro.

Regina Olsen se već nekoliko godina ranije udala za jednog svog starog obožavaoca.

3.

Šta se tu dogodilo? Neiscrpan je broj objašnjenja i pojava svakog Kierkegaardovog napisa, pisma i dnevnika olakšala je objašnjavanje, a otežala mogućnost da se shvati ono što se dogodilo i da se preoseća kakvog je značaja imalo to po Sörena Kierkegaarda, Reginu Olsen i po njihov život.

Kassner, koji nalazi nezaboravne i nenadmašne reči za Kierkegaarda, odvraća od svakog objašnjavanja. „Kierkegaard", piše on, „hat sein Verhaeltniss zu Regine Olsen gedichtet und wen ein Kierkegaard sein Leben dichtet, so tut es nicht um die Wahrheit zu verbergen, sondern um sie überhaupt sagen zu können."

Nema objašnjenja, jer ono čega ima više je od objašnjenja: to je gest. Kierkegaard je rekao: „ich bin Schwermütig"; rekao je: bio sam prestar za nju za čitavu jednu večnost; rekao je: moj je greh što sam je poneo sa sobom u veliku bujicu; rekao je: kad moj život ne bi bio jedna velika penitentia, kad kod mene ne bi bila vita ante acta, onda . .

I napustio je Reginu Olsen i rekao da je ne voli, da je nikada nije ni voleo istinski i da je on čovek čijoj ćudljivosti svaki trenutak treba da donese nove ljude i nove odnose. I veliki deo onoga što je napisao grlatom snagom je objavljivao ove njegove reči, a kako je govorio i kako je živeo bilo je sve zato da se to potcrta, da se u Regini učvrsti vera u to.

. . . I Regina se udala za jednog svog starog obožavaoca, a Sören Kierkegaard je zapisivao u svoj dnevnik ovakve redove: „Danas sam video jednu lepu devojku ali me nije nikako zanimala. Nema muža koji bi mogao da bude verniji svojoj ženi nego što sam ja veran njoj".

4.

Gest je potreba da se učini nedvosmislenim ono što se dogodilo iz neobjašnjivo mnogo razloga i čije se posledice mnogostruko razgranjavaju. Otići tako da od toga bude samo patnje, samo tragedije — ako je već njihov susret postao tragičan —, samo slom možda, ali ne lelujanje, ne rasplinjavanje realnosti u mogućnost. Ako je za Reginu Olsen izgubljeno ono što joj se činilo da znači život — neka to izgubi svoj značaj kojim ispunjava život. Ako Reginu Olsen treba da napusti onaj koga je volela — neka bude hulja i zavodnik taj koji je napušta da bi joj svi putevi prema životu bili slobodni. A pošto je Sören Kierkegaard morao da napusti život iz okajanja — neka ta penitentia bude još veća sa maskom kavaljerski prihvaćene krivice koja prekriva stvarni greh.

Sörenu Kierkegaardu bio je potreban brak Regine Olsen. „Dobro je shvatila poentu", piše, „da treba da se uda"; trebalo je da u tom odnosu ne bude ničeg nesigurnog i kolebljivog, nikakve „mogućnosti", već samo ovo: zavodnik i napuštena devojka. A devojka se uteši i vraća se životu. Ispod obrazine zavodnika — asketa koji se iz asketizma ukrutio u tom gestu.

Ali promena u devojci je u pravoj liniji nastavak početka i iza sleđenog osmeha zavodnikove maske isto je tako nepokretno pravo lice askete. Gest je čist i sve izražava. „Kierkegaard hat sein Leben gedichtet."

5.

Jedina prava suprotnost među životima je u tome da li su apsolutni ili samo relativni: da li se oštrom crtom odvajaju suprotnosti koje se međusobno isključuju i nijednog trenutka ne ostaje združeno ono što inače jedno drugo isključuje. U tome je suprotnost da li se životni problemi javljaju u formi „ili--ili", ili je „i ovako i onako" pravi izraz za to kad se čini da se putevi negde rastavljaju. Kierkegaard je uvek govorio: hoću da budem pošten. A ovo poštenje nije moglo da znači manje nego dužnost — živeti život prema najčistije shvaćenim pesničkim načelima; dužnost izbora i dužnost odlaženja do kraja na svakom putu i u svakoj alternativi.

Ali kada čovek gleda ne vidi puteve i raskršća i ne nalazi nigde suprotnosti koje se oštro odvajaju. Sve se uliva jedno u drugo i sve postaje jedno. I tek ako skrenemo pogled sa nečega i pogledamo to iznova mnogo kasnije, onda je nastalo od nečega nešto drugo, štaviše možda ni tada. A to je bila sva sadržina Kierkegaardove filozofije: odrediti fiksne tačke u neprekidno lelujavim prelazima života, iznaći apsolutne, kvalitetne razlike u haosu stopljenih nijansi. I ono za što se našlo da je različito učiniti tako nedvosmislenim i od drugoga tako duboko različitim da komunikacija između njih. mogućnost prerastanja jednog u drugo nikada više ne izbriše ono što ih je razdvajalo. Kierkegaardovo poštenje znači, dakle, paradoks, to da je večito odsečeno ono što nije već sraslo u novo jedinstvo koje konačno uklanja nekadašnje razlike i da treba praviti izbor medu različitim a ne mogu se nalaziti „srednja rešenja" i „viša jedinstva" koje razrešavaju one „samo prividne" suprotnosti. Nema, dakle, nigde sistema jer se sistem ne može živeti, jer je sistem uvek golema palata i njegov tvorac može da se skloni samo u jedan njen skromni kutak. Jer život ne može da stane nikad ceo u logički sistem razmišljanja i — posmatrano odavde — samovoljna je uvek tačka s koje sistem polazi i samo u sebi apsolutno ono što izgradi; iz perspektive života samo relativno, samo mogućnost. A život nema sistema. U životu istinski postoji samo pojedinačno, konkretno. Postojati znači razlikovati se. Apsolutno, bez prelaza, jednosmisleno je samo: konkretno, pojedinačna pojava. Istina je samo subjektivna — možda; ali je izvesno: subjektivnost je istina: pojedinačna stvar je jedino postojeće: „Einzelne" je pravi čovek.

I tako ima u životu nekoliko grubom tipičnosti fiksiranih krugova mogućnosti, Kierkegaardovim jezikom stadijuma: estetički, etički i religiozni stadijum. Svaki se odvaja od drugog oštro, bez prelaza, a veza među njima je čudo, skok, nagli preobražaj čitavog čovekovog bića.

6.

Kierkegaardovo poštenje je, dakle, videti sve oštro odvojenim: sistem od života, jednog čoveka od drugog, jedan stadijum od drugog. Videti u životu apsolutnosti, a ne politike kompromise.

Ali nije li kompromis videti život bez kompromisa? Nije li izmicanje kada se apsolutno odredi tako kategorično? Nije li stadijum „više jedinstvo", a poricanje sistema u biti života — sistem? I nije li skok samo malo nagliji prelaz od ostalih? Nema li strogog izbora u svakom kompromisu, a kompromis u njegovoj najokorelijoj negaciji? Može li se biti „pošten" u odnosu na život, a njegova zbivanja stilizovati u pesmu?

7.

Unutarnje poštenje gesta raskida može biti samo u tome da se sve dogodilo radi Regine Olsen. A pisma i zabeleške u dnevniku puni su potvrda toga; puni uverenja da bi Regina propala da su ostali zajedno. Jer mračno ćutanje njegove užasne tuge nikad ne bi razbio laki Reginin smeh i utihnuo bi taj smeh i umornom težinom bi se survala na tvrdo tlo njegova raskriljena lakoća — i niko ne bi imao koristi od te žrtve. I zato je bila njegova dužnost — ma koliko ga stajala sa gledišta ljudske sreće, ljudskog postojanja — da spase život Regine Olsen.

Ali je pitanje da li je spasao samo život Regine Olsen. Pitanje je, nije li ono što je po njemu učinilo nužnim njihov rastanak bilo nešto što je on osećao nužnim sastavnim delom svog života. Nije li predao jednu možda uspešnu borbu protiv svoje velike tuge, jer je voleo ovu tugu, jer ju je voleo više od svega i ne bi mogao da živi bez nje? „Moja tuga — is my castle", napisao je jednom prilikom, a na drugom mestu (to je samo nekoliko od mnogih primera): „usred svoje velike tuge ipak sam voleo život jer sam voleo svoju tugu" A o Regini i sebi: „Ona bi propala i po svoj prilici bi upropastila i mene, jer bih se prekinuo kad bih je podigao. Ja sam bio pretežak za nju, a ona suviše lakoća za mene i čovek se tako lako može prekinuti i zbog jednog i zbog drugog".

Ima ljudi kojima — da bi postali veliki — treba da je pod večitom zabranom sve što i malo liči na sreću, sunčev sjaj. Caroline je napisala jednom za Friedricha Schlegela: „Denn manche gedeihen in der Unterdrückung, dahin gehört Friedrich — es würde nur seine beste Eigenthümlichkeit zerstören, wenn er einmal die volle Glorie des Siegers genösse". I Robert Browning je opisao ovu tragediju, tragediju Friedricha Schlegela u tužnoj zgodi o Chiappinu koji je bio plemenit i jak, nežan i dubokih osećanja sve dok je bio u senci i život njegov bio je sama nesreća i jalova čežnja. Njegova zla sreća uzdigla ga je više nego što su mogli da se nađu njegovi snovi, nekad nerazumno rastuženi nad zapostavljenošću, — i postao je prazan, i bol zbog osećanja praznine teško skrivaju njegove cinične reči kada je došla „sreća". (Browning je ovaj slom nazivao tragedijom jedne duše.)

I Kierkegaard je možda znao, osećao možda da je to tako. Možda je onaj vehementno ogroman stvaralački instinkt koji su u njemu oslobodile patnje odmah posle raskida zahtevao — unapred — ovo svoje jedino moguće oslobađanje. Valjda je nešto u njemu znalo da bi ga sreća — ako je dostižan — učinila za večita vremena oduzetim i jalovim. Možda se bojao da sreća nije nedostižna i da bi Reginina lakoća ipak mogla da iskupi njegovu veliku tugu i postali bi oboje srećni. Ali šta bi bilo od njega da je život oduzeo njegovu nesreću?

8.

Kierkegaard je sentimentalni Sokrat: „da volim to je jedino što umem", kaže. Sokrat je hteo samo da prepozna i shvati ljude koji vole i zato za njega nije bio problem glavni problem Kierkegaardovog života. „Da volim to je jedino što umem", kaže, „samo dajte predmeta mojoj ljubavi, predmeta! Ali sad tako stojim kao strelac čiji je luk do krajnosti napet i od koga traže da gađa cilj udaljen samo pet koraka. Ne mogu, kaže strelac, ali postavite samo cilj na dvesto- tristo koraka . . .!"

Keatsova je to molitva prirodi:
A theme! a theme! great
[nature! give a theme;
Let me begin my dream.

Voleti! Ko se može tako voleti da predmet ljubavi ne bi smetao ljubavi? Ko je tako jak i sposoban da sve primi u sebe da bi njegova ljubav mogla da bude apsolutna, od svega jača? Ko stoji tako iznad svega da onaj koji je voli nikad ne može da ima neka prava u odnosu na nju, da nikad nije u pravu u odnosu na nju? Da ljubav kojom je voli bude apsolutna.

Voleti: hteti da čovek nikada nije u pravu. Tako Kierkegaard opisuje ljubav. Jer razlog večite relativnosti, kolebljivosti, a time i sitničavosti svakog ljudskog odnosa je u tome: jednom je u pravu ovaj, drugi put onaj; jednom je ovaj bolji, lepši, plemenitiji, a drugi put onaj. A postojanosti i nedvosmislenosti ima samo onda ako se ljubavnici razlikuju u kvalitetu, ako je jedan toliko iznad drugog da pitanje istine i neistine — uzimajući ovde u najširem smislu — ne može da se pojavi čak ni kao pitanje.

Ovo je ideal ljubavi srednjevekovnog riterskog asketizma ali romantičnije ovde nego bilo gde. Jer Kierkegaarda njegova psihološka pronicljivost lišava njihove naivne — prema njegovoj — vere u to da bi jedna žena, koje su se odrekli da bi je t a k o mogli voleti, ili nikad i nigde ne postojeća vizija jedne žene mogla toliko da se razlikuje od stvarnosti da bi mogla učiniti njegovu ljubav prema njoj apsolutnom. Tu je koren — čini mi se — Kierkegaardove religioznosti: Bog je taj koji se može tako voleti i samo je on taj koji se tako može voleti. Jednom je napisao da je Bog naš postulat za koji se hvatamo iz nužde, da bismo mogli da podnesemo život. Da, ali Kierkegaardov Bog sedi na tronu tako visoko nad svim što je ljudsko, takvom apsolutnom dubinom se odvaja od svega što je ljudsko — u čemu bi on mogao da pomogne čoveku da podnese svoj život? Čini mi se: u tome. Kierkegaardu je bila potrebna apsolutnost života, njegova čvrstina koja ne trpi prigovor, a njegovoj ljubavi da može punom sigurnošću da preplavi sve. Bila mu je potrebna takva ljubav u kojoj nema problema, u kojoj nije čas ovaj gore, čas onaj, nije u pravu čas ovaj, čas onaj. A sigurno i jednosmisleno je samo to kad čovek nikada nije u pravu i ovu smirenost može da pruži samo Bog. „Voliš nekoga", piše, „i želiš da u odnosu na tebe uvek ona bude u pravu, ali je ona neverna tebi i ma koliko da te boli, ti si u pravu u odnosu na nju i prevario si se samo u tome što si je toliko voleo. „I duša se obraća Bogu jer ne može da bude bez ljubavi i on daje ljubavniku sve za čim njegovo srce žudi. „Nikada me ne pokoleba nikakva sumnja, nikada me ne muči podozrivost da bih ja mogao biti u pravu: u odnosu na Boga nikad ne mogu je imati pravo."

9.

Kierkegaard je bio trubadur i platonista i u oboma romantičan i sentimentalan. U dubini njegove duše gorele su žrtvene vatre ženskom idealu — a ove vatre su u isti mah lomače prezira prema istim ženama. Kada je muškarac prvi put stajao licem u lice sa svetom bilo je njegovo sve što ga je okruživalo ali je svaka pojedina stvar nestajala ispred njegovih očiju uvek i svaki njegov korak udaljavao ga je od svake stvari. I tragično-smešno bi umro od gladi usred sveg bogatstva sveta da nije žene koja je već u prvom trenutku umela da uhvati stvari i poznavala njihovu korisnost i neposredni značaj. I spase žena muškarca životu — u smislu Kierkegaardove parabole — ali samo zato da ga zadrži unutar života, da ga okuje za njegovu konačnost. Prava žena, majka, najdublja je suprotnost svake žudnje prema beskonačnom. Sokrat se samo zato oženio i bio srećan sa Ksantipom jer je brak osećao preprekom na putu prema idealima i radovao se pobedi izvojevanoj nad teškoćama. Otprilike tako kako Bog govori kod Susoa: „Du fandest in allen Dingen immer etwas Wiederstandes; und das ist das gewaehrteste Zeichen meinen Auserwaehlten, dass ich sie mir selber haben will".

Kierkegaard tu nije prihvatio borbu. Možda je ustuknuo pred njom, možda mu ona više nije bila potrebna — ko zna? Jer svet zajednica, svet etike (čiji je tipični oblik: brak) stoji na sredini između dva Kierkegaardovom duhu dublje srodnog sveta: između sveta puste poezije i čiste religije. I ako je „zadatak", fundamenat života etičara, čvrst i siguran u poređenju sa „mogućnostima" pesničkog života, njegova večita procenjivanja su ipak uvek kolebljiva kraj apsolutnosti religioznih osećanja. Ali njihova je materija isto tako vazduh kao i kod pesničkih mogućnosti — gde je pregrada između njih?

Svejedno, bar je u ovom momentu svejedno možda. Regina Olsen nije bila više nego stepenik na Kierkegaardovom putu prema ledenom hramu bogoljublja. A to što je bio grešan prema njoj, samo je pomoglo da se produbi njegov odnos prema Bogu. To što ju je voleo kroz patnju, što ga je gonila u ispaštanja, samo je pomoglo da se razbuktaju njegove ekstaze i njihov hod sigurnije usmeri u istom pravcu. Sve što bi se isprečilo među njima da su stvarno želeli da pripadnu jedno drugom, davalo je krila ovom letu. „Hvala ti, što me nikada nisi razumela", piše u jednom njoj upućenom, nikad neposlanom pismu, „jer sam na tome naučio sve, hvala ti, što si bila tako strasno nepravedna prema meni, to je odlučilo o mom životu."

Za Kierkegaarda je Regina, čak i napuštena, u nedostižni ideal dosanjana, mogla da bude samo stepenik, ali takav koji najsigurnije vodi prema vrhovima. Kao i u poeziji provansalskih trubadura, nadahnutoj obožavanjem žena, u osnovi njegove velike vernosti bila je velika nevernost: trebalo je da žena pripadne drugome da bi postala ideal, da bi se mogla voleti pravom ljubavlju. Ali je njegova vernost bila još dublja od trubadurske — i zato je još neverniji: i najdublje voljena žena je bila samo prilika, samo put ka velikoj ljubavi, jednoj apsolutnoj ljubavi, ka ljubavi prema Bogu.

10.

Bez obzira zašto je Kierkegaard učinio ono što je učinio, način kako je učinio trebalo je da spase Reginu Olsen životu. Ma koliko značenja imao iznutra njegov gest odbacivanja — prema vani, u očima Regine Olsen, trebalo je da bude jednosmislen. Kierkegaardu se činilo da za Reginu postoji samo jedna velika opasnost: neizvesnost. I pošto za Reginu nije mogao niknuti život iz toga što je voli, hteo je svim silama da postigne — žrtvovanjem svoga dobrog glasa — da ona oseća prema njemu uvek samo mržnju. Hteo je da ga Regina smatra zlim čovekom i da ga čitava porodica mrzi kao podlog zavodnika, jer ako ga je Regina omrznula — ona je spasena.

Ali se raskid odigrao naprasno iako su mu prethodile duge i oštre scene; Regina je odjednom morala da vidi u Kierkegaardu drugog čoveka, odjednom da preocenjuje svaku reč i svako ćutanje svakog njihovog zajedničkog trenutka da bi osećala povezanim novo sa starim, a Kierkegaarda jedinstvenim, celovitim, ljudskim. I da sada vidi već u novom svetlu sve što je docnije učinio. Kierkegaard je učinio sve da joj to olakša, da navalu novonastalih slika usmeri u jednom pravcu, tamo kuda je on želeo, kojeg je smatrao jedino celishodnim za Reginu: u pravcu omraženja njega.

Ovo je pozadina, od života primljeni sjaj Kierkegaardovih erotskih spisa, u prvom redu „dnevnika jednog zavodnika". Dominirajuća osećanja u njima su bestelesna čulnost i troma, programska besavesnost. Život koji se iscrpljuje u uživanju erotskog, lepog, ispraznih raspoloženja kao pogled na svet — i samo kao pogled na svet. Kao nešto što je Kierkegaard osećao u sebi samo kao mogućnost i čemu nije mogla da da životnost ni sva njegova pronicljiva, tanana zamisao i analiza. Mogućnost zavodnika, u izvesnom pogledu kao apstrakcija, kome je potrebna samo mogućnost zavođenja, samo jedna situacija koju je stvorio i koju je iživeo; kome žene uistinu nisu potrebne čak ni kao predmeti uživanja. Platonska ideja zavodnika koji je tako duboko samo zavodnik, da više i nije to zapravo, koji je tako udaljen od svakog čoveka i u mislima tako visoko iznad njih da ono što želi od njih jedva ih dotiče, ili ako dospe do njih zadire u njihov život poput neshvatljivog elementarnog udesa. Apsolutni zavodnik koji pobuđuje u svakoj ženi kojoj se približi teskobno osećanje tuđinstva, ali koji — ovo njegovu stranu Kierkegaard nije mogao da sagleda — upravo zbog beskonačnosti distance stoji u očima svake žene na granici komičnog, pojavivši se na horizontu njihovog života ne upropastivši ih.

Rekli smo: za Reginu Olsen je Kierkegaardov gest predstavljao zavodnika. Ali je zavodnik bio i mogućnost za Kierkegaarda i gest ima uvek povratno dejstvo na duh koji ga je dirigovao. Nema ispraznih komedija u životu. To je valjda najtužnija mnogosmislenost ljudskih odnosa. Ne može se igrati a da to na neki način ne urasta u pravi život igrača kojeg on nastoji brižnom pažnjom da odeli od igre.

Regina je, naravno, mogla da vidi samo gest i pod njegovim uticajem — Kierkegaard je bar to hteo i na to je stavio čitav ulog — trebalo je čitav svoj život da prevalorizuje u suprotno. Međutim, svest o komedijanstvu onoga što je doživljeno u svojoj telesnoj realnosti, može da zatruje doživljaj; prevalorizovati stvari snagom koja ne ostavlja sumnju, taloga — to se ne može nikad. To uspeva samo sa sudovima, sa ocenama. Ono što je Regina Olsen doživela sa Kierkegaardom to je bio život, živa stvarnost i prisilno preocenjivanje motiva moglo je samo da ga poljulja i da ga učini — u uspomenama — nepopravljivo nesigurnim. Jer ako ju je sadašnjost primoravala da vidi Kierkegaarda drukčijim, ovo viđenje je moglo biti čulna realnost samo za sadašnjost, realnost prošlosti govorila je nešto drugo i nije se dala ućutkati slabim rečima novih saznanja. Ubrzo posle raskida, Kierkegaard je pisao svom jedinom prisnom prijatelju Boesenu da bi Regina osetila ljubav u njegovoj brižljivosti samo da je znala kakvim je brižnim trudom sređivao i vodio sve prema cilju kada je osećao da moraju raskinuti. Malo znamo o Regininom životu ali znamo da je osetila to. Kada je posle Kierkegaardove smrti čitala njegove zaostale spise, napisala je lekaru Lundu, Kierkegaardovom rodaku: „ovi spisi otkrivaju naš odnos u novom svetlu — u svetlu u kakvom sam ga već ne jednom videla i ja, ali skromnost mi nije dopuštala da poverujem da je istina, mada me je moja nepokolebljiva vera u njega uvek vraćala na ovo".

A i Kierkegaard je naslutio nešto od te nesigurnosti. Osetio je da je njegov gest verovatno ipak samo mogućnost u očima Regine, isto kao i Reginin u njegovim. I nema načina da se među njima stvori čvrsta realnost. Jer ako ima puta ka saznanju pouzdane istine, to je mogao da bude put koji vodi k Regini, a najmanje kretanje u tom pravcu demantovalo bi sve dosadašnje i nepovratno bi sve srušilo. Moralo se ostati u iznutra nesigurnoj spoljnoj nepomičnosti, jer: možda je tamo na drugoj strani već zaista očvrslo sve i gest približavanje bi zadro u živo tkivo. Samo možda, jer ni deset godina posle raskida veridbe ne sme da se nađe s njom, jer možda je čitav brak samo maska u njenom životu i voli ga isto tako kao pre i jedan susret može da razori sve.

11.

Ali ne može se ni zadržati kruta sigurnost gesta — ako je ona uopšte negde sigurnost. I da se hoće ne može se zauvek uviti u lake igrarije jedna tako teška tuga kao što je Kierkegaardova, štaviše ne može se čak ni želeti dugo takva uvijenost. I ne može se nikada definitivno odenuti u ruho nevernosti jedna ljubav koja zrači sličnom vrelinom kao njegova. Da, gest utiče na dušu, ali duša ponovo upliviše gest koji nastoji da je zataji, zablista kroz njega i ni jedno ni drugo ne može da ostane kroz čitav život u svoj tvrdoj međusobno odeljenoj čistoti.

Jedino što pruža spoljna, kako-tako očuvana čistota gesta je da svaki mora uvek krivo shvatiti kod drugoga svako pomeranje izvan jednosmislenosti gesta. I tako slučajni pokreti i zapravo beznačajne, uzgred kazane reči mogu da rešavaju život, a refleks koji gest pobuđuje u drugome dovoljno je jak, uprkos svemu, da ga ipak prinudi na povratak u položaj koji je svojevremeno sam izabrao, a sada poželeo da ga napusti. Kada su se rastali, Regina Olsen je među svojim mnogim plačnim molbama i pitanjima skoro detinjasto zapitala Kierkegaarda hoće li ponekad misliti na nju — i to je pitanje postalo lajtmotiv čitavog Kierkegaardovog života. A kada se verila, pozdravila ga je na ulici, očekujući njegovo odobravanje — a izazvavši sasvim druge misli u Kierkegaardu koji ništa i nije slutio. A kada Kierkegaard nije mogao više da podnese težinu svoje maske, a mislio da su se zacelile rane i da je došlo vreme za međusobno razumevanje — Regina je, u sporazumu s mužem, s gestom sigurnosti vratila njegovo pismo nepročitano, da posle toga ostane zauvek u neizvesnosti svako pitanje koje je ipak bilo za nju uvek pitanje. I da posle Kierkegaardove smrti dubokom žalošću oseća nesigurnost prouzrokovanu izostalim rečima koje bi sve presudno razjasnile. I u svakom njihovom susretu i u svakom nesretanju uvek ista indekvatnost: ispadanje iz gesta i prinudno vraćanje u njega, a s druge strane isti obostrani nesporazum.

12.

Gde počinje psihologija tamo se završava monumentalnost, a šta bi drugo bila jednosmislenost ako ne skroman izraz jednog nastojanja usmerenog ka monumentalnosti. Gde počinje psihologija tamo više nema postupaka, nego samo motiva postupaka. A ono što je upućeno na razloge i dopušta da se obrazlože, to je već lišeno svake čvrstine i jednosmislenosti. Čak i ako bi ostalo nešto od njihovih krnjih ostataka, poplava razloga će ih neizbežno sprati. Jer nema ničeg nestabilnijeg na svetu od razloga i obrazloženog. Ono što je prouzrokovano jednim razlogom moglo je imati i suprotan ishod zbog drugih razloga, pa čak i zbog istih, uz malo izmenjene okolnosti. I kad bi čak i ostali jedni isti razlozi — a ne ostaju isti nikad — stalni ne mogu biti nikada: ono što je rušilo u trenutku velike strasti, postaće smešno maleno kad se stišaju bure, a jedno naknadno saznanje može da stvori džina od nekad neprimetno sićušnog.

Življenje usred motiva je trenutno izmenjivanje Liliputovog i Brobdingnagovog carstva, a među svima je najmanje prohodno, bez tla glibovito, najvazdušastije raspršivo carstvo duševnih razloga, carstvo psihologije. Kad otpočne uloga psihologije u životu onda je svršeno sa svakim jednosmislenim poštenjem života, sa njegovom monumentalnošću hodanja istom stazom. Kada u životu vlada psihologija onda nema više gestova koji zatvaraju sobom život, životne situacije. Jer gest je samo dotle jednomislen dok je konvencionalna svaka psihologija.

Ovde se odvajaju tragično definitivnom oštrinom poezija i život. Psihologija napisanog je uvek jednosmislena jer je uvek ad hoc psihologija koja i onda izgleda da se račva, u svojoj složenosti ostaje uvek jednosmislena i samo čini zamešenijom uravnoteženost krajnjeg jedinstva. A u životu nema jednosmislenosti jer tamo nema ad hoc psihologije budući da nisu prisutni samo oni motivi koji su — radi jedinstva — nabačeni i ne zvuči sve što je svojevremeno intonirano. U životu psihologija ne može da bude konvencionalna kao što je to u poeziji redovno, bilo kako da je tanano konstruisana njena konvencija. U životu samo potpuna ograničenost može da stvori utisak potpune jednosmislenosti, a u poeziji samo ono što je potpuno neuspelo može — u tom smislu — da bude u isti mah različitog značenja.

Zato je među svim životima pesnikov život najdublje nepoetski, bez profila i bez gesta. (Keats je to prvi sagledao). Jer u pesniku prima svesni oblik ono što život čini životom; u pravom pesniku — u odnosu na život — ne može da bude nikakve ograničenosti i u pogledu života, sopstvenog života, nikakve iluzije. Život je zbog toga za pesnika samo sirova materija: samo njegove spontano surove ruke mogu da zgusnu nešto jednosmisleno od haosa, simbol od bestelesne pojave, one mogu da daju formu — granice i značaj — onome što se rasteže i razliva na hiljadu strana. Zato pesniku sopstveni život nikada ne može da bude nešto što treba oblikovati.

A Kierkegaardov heroizam je u tome: želeti da se od života stvori forma. Njegovo poštenje: videti raskršća i izabranim putem otići do kraja. Njegova tragedija: što je hteo da živi ono što ne može živeti. „Uzalud se upinjem", piše, „gubim tlo pod sobom. Od mog života postaće ipak pesnička egzistencija". A pesnikova egzistencija je zato ništavna i zato bezvredna jer nikada nije apsolutna, jer nikada nije za sebe i radi sebe, pošto uvek postoji samo u odnosu prema nečemu i taj odnos ne znači ništa a ipak je potpuno iscrpljuje. Bar trenutak, ali život se ne sastoji od drugog nego od takvih trenutaka.

Protiv toga, protiv ove nužnosti se odvijala uzvišeno ograničena borba života nigde ograničenog Kierkegaarda. A život — moglo bi se reći: lukavo sračunato — dao mu je sve što je mogao da da, što je on mogao da zaželi za sebe. Naravno, svaki dar života je bio varljiv, jer ono p r a v o nije mogao da pruži nikad i samo ga je dublje namamio u pustinju koja sve guta — kao Napoleona ruska vojska —, dajući mu privid pobeda i osvajanja.

Jer je njegov heroizam toliko izborio. Izborio je u životu i u smrti. Umeo je da živi tako da je svaki njegov životni pokret sadržan u po jednom velikom, skulpturalnom sigurnošću sagledanom i izvedenom gestu, a umro je tako da je smrt došla u najboljem času, onda kada je on želeo, tako kako je on želeo. Ali videli smo koliko je bio siguran izbliza i najsigurniji gest i mada ga je smrt sustigla na vrhuncu njegove najistinskije i najdublje borbe, i to tako kako je on želeo, da je mogao njome da postane martir stvari za koju se borio, ipak nije mogao da bude njen pravi martir. Jer je i njegova smrt ukazivala prema raznim mogućnostima, jer prema raznim mogućnostima ukazuje sve u životu i tek naknadne realnosti isključuju poneku od mogućnosti — samo zato da bi uputile u svet milione novih.

Borio se protiv hrišćanstva svoga doba kada ga je usred najžešće borbe sustigla smrt, onda kada više nije imao šta da traži u životu osim borbe i jedva je imao mogućnosti da pojača ovu borbu. (Čak su i spoljne slučajnosti učinile ovu smrt fatalnom: Kierkegaard je uvek živeo od svog kapitala — svaku kamatu je, kao u ranom srednjem veku. smatrao zelenašenjem, i upravo je bio pri kraju svog novca kad je umro. (I kada se srušio na ulici i kada su ga odneli u bolnicu, rekao je da hoće da umre, jer je stvari koju zastupa potrebna njegova smrt.

I umro je. Ali su smrću ostala sva pitanja otvorena: kuda bi odveo put koji se naglo prekinuo njegovim nadgrobnim kamenom? Kuda je smerao kada je morao da susretne smrt? I unutarnja nužnost smrti je samo jedna mogućnost objašnjenja u beskrajnom nizu, i ako nije došla na unutarnji poziv i ne posle završne reči — kraj njegovog puta se ne može smatrati krajem i u mislima treba tražiti njegovo dalje vijuganje. A onda će Kierkegaardova smrt imati hiljadu značenja, slučajna i bez prave fatalnosti. I uzalud, onda najčistiji, najnedvosmisleniji gest Kierkegaardovog života ipak nije gest.

S mađarskog preveo: Vladislav JAMBOR